

İNSAN HAKLARI VE EĞİTİM (*)

Doç. Dr. Yıldız KUZGUN

İnsan canlılar arasında bebeklik dönemi en uzun süren yaratıktır. Doğa varlığını sürdürebilmesi ve güçlüklerle başedebilmesi için insanı birtakım gizilgüçlerle donatmıştır ve insanda bu gizilgüçleri sonuna kadar geliştirip gerçekleştirme yolunda güçlü bir yönseme vardır. Ancak bu gizilgüçlerin kullanılması ve geliştirilmesi, insanın özellikle sosyal çevresi ile etkileşimine bağlıdır.

İnsan toplumsal bir varlıktır ve toplum içinde yaşama ona yalnız bebeklik döneminde değil, tüm yaşamı boyunca varlığını sürdürüp gelişmesi için gerekli yardım ve desteği sağlar. Bu yardım sağlama işi karşılıksız olmayıp toplumun da bireyden bekledikleri vardır.

Her toplumun, bireylerinin karşılıklı ilişkilerini, hak ve sorumluluklarını belirleyen bazı kuralları vardır. Bir toplumun üyesi olmak, başkaları tarafından korunup benimsenmek için insanın bu kurallara uyması gerekir. Her birey gereksinmelerini karşılama ve kendini gerçekleştirme çabasında olduğuna göre toplum herkesin bu amaca ulaşma hakkını korumak için bireylerin davranışlarını sınırlandırır.

Toplumun yasa ve kurullarını çocuklara ana - babaları aktarırlar. Toplumsallaşma denilen bu süreç içinde her çocuk, başkalarının haklarına duyarlı olmaya şartlandırılır. Toplumsal kontrolden haberi olma ve ona uyma süreci çocuğun ana -

(*) Bu inceleme; 13 - 18 Mayıs 1980 tarihinde Ankara'da yapılan Uluslararası İnsan Hakları Kongresi'nde İngilizce olarak tebliğ edilmiştir.

babası ve diğer aile üyeleri ile ilişkilerinde başlar; oyun ve okul arkadaşları ile, öğretmenleri ile olan ilişkilerinde devam eder. Yetişkin dünyasının yasalarını ve yaptırımlarını öğrenmesini sağlamak için, çocuğun toplumsallaşmasında rol alan kişiler onun beğenilen davranışlarını ödüllendirme, beğenilmeyen davranışlarını engelleme ya da cezalandırma gibi yöntemlere başvururlar. Kısaca, yetişkinler çocuğun uyumlu, dengeli ve mutlu bir kişi olarak yetişmesi ve toplum değerlerini içselleştirerek güçlü bir vicdan geliştirmelerine gayret ederler.

Örgün eğitim de bireylerde istendik davranışlar geliştirme sürecidir ve ailenin verdiği eğitimi devam ettirir, tamamlar, düzeltir ve geliştirir. Okullarda, kasıtlı, düzenli ve planlı öğrenim yaşantıları ile, bireylerin istenilen davranış ve tutumları kazanmaları beklenir.

Bu yazıda insan haklarına karşı bireylerde olumlu bir tutum geliştirmede örgün eğitimin rolü irdelenmeye çalışılmıştır.

Çağdaş toplumlarda, kişilerarası ilişkiler açısından varılmak istenen nokta, bireyleri temel insan haklarına saygılı bir toplum üyesi olacak biçimde eğitmektir. "İnsan haklarına saygılı olmak" genel amacını şu alt amaçlara ayırabiliriz:

1 — Kendine karşı saygılı olmak; bir insan olarak, herşeyden önce kendi gereksinmelerinin farkında olma ve bunları karşılamaya çalışması,

2 — Başkalarına karşı saygılı olmak; başkalarının gereksinmelerine duyarlı olmak ve başkalarına, gereksinmelerini giderebilmeleri için elden gelen kolaylığı sağlamak,

3 — Saygı duyulan "Başkaları"nın kapsamını, tüm insanlığı içine alacak kadar genişletmek, tüm insanların temel gereksinmelerine karşı duyarlı olmak ve onların bu gereksinmeleri karşılama hak ve özgürlüklerini elden geldiği kadar korumak ve savunmak.

İnsan haklarının farkında olmak, bunları benimsemek ve savunmak kişiliğin temel öğelerinden sayılan "Tutum"larla ilgilidir. Bloom () eğitim amaçlarını sınıflandırırken tutumların kazanılmasına ilişkin davranışları "Duygusal Alan" (Affective Domain) başlığı altında toplamıştır. Sınıflamanın bu

bölümü değerlerin ve inançların geliştirilmesi ya da içselleştirilmesi aşamaları ile ilgilidir.

Sınıflamada (Taxonomide) ilk hedef "Alma" dır. Bu düzeyde öğrenci (Öğrenme durumunda olan kişi) belli olguların ve uyarıcıların varlığından haberi olur (farkına varır). Örneğin, temel bir insan hakkı olan "Düşündüğünü Söyleme Özgürlüğü" konusunda bir konuşma dinlemek, başkalarının düşüncelerini ifade etme gereksinmelerine ilişkin bir konuşmayı dinlemeye açık olma "Alma" düzeyinde davranışlar sayılır.

Taxonominin ikinci hedefi "Tepki Gösterme" (Responding) dir. Bu düzey edilgin bir kabulün ötesinde, bir olgu, ya da bir etkinlikle ilgilenme davranışını içerir. Örneğin, başlangıçta öğrenci bir kimsenin sözlerini kesmeden dinler ama daha sonra bunu isteyerek, bilinçli olarak yapar; yani böyle yapması gerektiğini düşündüğü için yapar, başkalarının onayını almak için değil.

Taxonomide üçüncü hedef "Değerlendirme"dir. Bu davranış bir şeyin, bir olgunun ya da davranışın kişi için önem ve değer taşıdığını gösterir. Bu aşamada birey insanlara düşüncelerini söyleme ve kendilerini ifade etme hakkını tanıır, bu hakka saygı duyar ve onu savunur.

Dördüncü hedef "Düzenleme" (Organizasyon) dir. Bu aşamada değerlerin bir sistem halinde örgütlenmesine gerek duyulur, değerler kendi içinde tutarlı ve ahenkli bir bütün halinde kaynaştırılır. Gerçekte bu, bir yaşam felsefesinin ortaya çıkışıdır. Bu aşamada kişi düşündüğünü söyleme ve kendini ifade edebilme özgürlüğünü kavramlaştırır ve bu değerın öbür değerlerle ilişkisini açıkca belirler.

Duygusal hedeflerin sonuncusu "Nitelik Kazanma" (Characterization) dir. Bu aşamada, yalın ya da karmaşık bir değer kişinin niteliği olmuştur. Kişi artık değer sistemi ile tutarlı olarak davranır ve düşündüğünü söyleme özgürlüğünün sürekli savunucusu olur.

Eğitim amaçları olarak, müfredat programlarında saptanmış davranışları öğrencilerine kazandırmak için öğretmenler gerekli öğrenme koşullarını hazırlar, bunun uygulamasında

ders kitaplarından, gör-ışit araçlarından ve kişilerarasında ortaya çıkan somut sorun örneklerinden yararlanırlar.

Türk Milli Eğitiminde İnsan Hakları :

Türk vatandaşlarında, başkalarına karşı insancıl tutumlar geliştirme ilkesi "Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçlarında şöyle ifade edilmiştir :

"Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini Atatürk inkılaplarına ve Anayasanın başlangıcında ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlakî, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkeleri dayanan, mill, demokratik, lâik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek..."

Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan, yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek"...

Yukarıda belirtilen amaçların ışığında yazılmış okul kitaplarını gözden geçirdiğimizde insan haklarıyla ilgili konulara epeyce yer ayrıldığını görürüz. Kuşkusuz sosyal bilimler, insancıl bir tutum kazandırmada doğal bilimlerden daha çok olanağa sahiptir. Sosyoloji, tarih, felsefe, psikoloji derslerindeki özgürlük, eşitlik, kölelik ve eski toplumlardaki kast sistemi, orta çağda düşünce ve inançlara yapılan baskı, demokrasinin gelişmesi, bunun için verilen savaşım, emperyalizm ve kolonyalizm, savaşlar, özellikle I. ve II. Dünya Savaşları, barışı korumak için kurulan örgütler v.b. öğrencileri insan haklarına duyarlı yapan konulardır. Özellikle, tarih kitaplarımızın yazımında, Milletler Cemiyeti'nin ilkeleri gözönüne alınmış olup, başka uluslara karşı düşmanca, ve savaşlara karşı olumlu bir tutum geliştirmeye yol açabilecek konulara yer verilmemesine özen gösterilmiştir.

Ülkemizde, ve diğer ülkelerde, eğitim programlarında insan hakları konusuna önemli bir yer verilmesine karşılık, insan hakları konusunun halâ tartışma konusu olduğunu ve sık sık çiğnendiğini görüyoruz. Son yıllarda toplumumuzda bazı kişiler, başka insanlara düşündüklerini söyleme hak ve özgürlüğü tanımak bir yana, kendileri gibi düşünmeyenlere yaşama hakkını bile çok görmüşlerdir.

Son yıllarda yaşadığımız terör olayları, insan haklarına saygı konusunda eğitimin yeterince etkili olamadığını göstermektedir. Ahlak eğitimi için müfredat programlarına özel bir ders bile koymuş olan bir devletin vatandaşlarının, silahlanıp birbirlerini öldürmeleri, bu konudaki eğitimin bir yerlerinde yetersizlikler olduğu kuşkusunu uyandırmaktadır. Müfredat programları yeterli olduğuna göre, akla öğretim yöntemlerinde yetersizlik olduğu düşünülebilir. Gerçekten, okullarımızda genellikle öğrencilerden, düşünme ve katılma istemeyen "Takrir" yöntemi uygulanmaktadır. "Bilgi" edinmede etkili olabilen bu yöntem, davranış değiştirmede, bilgileri uygulamakta pek etkili olamamaktadır. Oysa konular, öğrencilerin konu ile ilgili duygu ve düşüncelerini söylemelerine olanak tanıyarak, öğretilir. Öğretme sorumluluğunu öğretmen öğrencileri ile paylaşır, öğrenciler birbirleri için de öğretici bir uyarıcı olabilirler. Tartışma yöntemi, özellikle "Etik" gibi, normatif disiplinlerin öğretilmesinde çok yararlı ve gerekli bir yöntemdir. Öğrenciler, tartışma yoluyla değerler ve inançların arkasındaki ana ilkeleri kavrayabilir, onları içselleştirebilir ve değerlendirme, örgütlenme gibi amaçları gerçekleştirebilir.

Takrir ve tartışma yolu ile değerlerin öğretilmesi daha çok sınıf öğretimine özgüdür. Tutumların öğretilmesinde bir diğer yol "Koşullandırma"dır. Ana-baba ve diğer yetişkinler çocuklarda istenen davranışları ödüllendirerek pekiştirirler ya da istenmeyen davranışları cezalandırarak veya daha önceleri verilmiş olan ödülü istemeyerek söndürmeye çalışırlar. Koşullandırma işleminde başarılı olabilmek için, istenmeyen davranışları cezalandırmaktansa, istenilen davranışları ödüllendirme yolu seçilmelidir. Çünkü fiziksel cezalar, çocuğun kendisine olan saygısını zedeleyici, alaylı sözler çocukta düşmanlık ve saldırganlık duyguları uyandırır. Çocuk bu olumsuz duygularını bo-

şaltacağı uygun bir ortam aramaya çalışır ve nasıl olsa bulur. Böyle bir yöntem, yani cezalandırma ya da ödüllendirmenin arkasındaki gerekçeyi açıklamayan koşullandırma yöntemi, belli bir değere uygun davranışı geliştirebilir ama bu değerlin bilinçli olarak benimsenmesinde yeterince başarılı değildir, ve bu yöntemle eğitilen bireyler başkalarının isteklerine göre davranış değiştirebilirler. Davranışlarına dayanak olacak bir içsel değer sistemi geliştiremedikleri için kolayca başkalarının güdümlüne girebilirler.

Tutum geliştirmede bir diğer yöntem "Model gösterme" ya da "Örnek olma" dır. Taklitte öğrenme de diyebileceğimiz bu yöntemde kişi modelin davranışlarını ve sonuçlarını gözler. Güçlü, yetkin, yüksek mevki ve yetki sahibi modeller bu niteliklere sahip olmayanlara göre daha sıklıkla taklit edilirler. Örneğin kardeşini hırpaladığı için dövülen bir çocuk, olasılıkla incitmemeyi, hırpalamamayı değil, bir çocuğun nasıl daha iyi dövüleceğini öğrenecektir... Çocukluklarında zalimce dövülen insanlar yetişkinliklerinde başka insanlara zalimce davranmaktadırlar. Yani hasta yetişkinler hasta kuşaklar yetiştirmekte, ve bu bir kısır döngüye dönüşmektedir.

Bu kısır döngüyü kırmak için, eğitim yöntemlerimizi geliştirmemiz gereklidir. Bunun için kanımca herşeyden önce, çocuklarımızı insan haklarına saygılı vatandaşlar olarak yetiştirmede okullarımızda geçerli olan yöntemlerin yetersiz olduğunu kabul etmek gereklidir. Kültürel mirasın aktarılmasına ve bu yolla öğrencilerin zihin gelişimine ağırlık veren klasik öğretim ve eğitim bu gün yoğun eleştirilere uğramaktadır. Eğitim uygulamalarında bireylerin duygusal yönlerinin, insancıl değerlerin ihmal edilmesine bir tepki olarak "İnsancıl Eğitim" dediğimiz bir eğitim anlayışının yaygınlaştığını görmekteyiz. Eğitimde insancıl yaklaşım, eğitimin amacında toptan bir değişmeyi öngörmektedir. Çünkü bireylerin ve insanlığın sorunlarının salt akılcı yollarla çözülmesi olanaksız görülmektedir. Yoksulluk, çevre kirlenmesi, nüfus patlaması ve savaş tehlikesi tüm insanlığı rahatsız eden sorunlardır ve bu sorunların üstesinden gelmek için sevgi, saygı ve dayanışma gereklidir. İnsancıl eğitimin en son amacı "İnsancıl" bir dünya yaratmak ve bunu sürdürmektir. Bu amaca ulaşmak için bireylere yeteneklerini kullanıp kendilerini

geliştirebilecekleri bir çevre sağlamak, onlarda, başkalarına karşı sevgi, anlayış ve saygı gibi olumlu tutumlar geliştirici öğrenme durumları hazırlamak gereklidir.

Eğitimde insancıl yaklaşım, sınıfta ve okulda uygun bir psikolojik atmosfer yaratılması için gerekli koşulları inceler. İnsancıl anlayış iyi insan ilişkileri yaratmada öğretimi temel bir süreç olarak görür, eğitimin amacının salt bilişsel öğrenme olmadığını, olumlu duygu ve tutumlar geliştirmenin de eğitimin temel işlevi olduğunda ısrar eder.

İnsancıl anlayışla yönetilen okullarda öğrenciler pasif değil, aktif öğrenmeye, bağımlılıktan çok bağımsızlığa, gelenekcilikten çok yaratıcılığa, yarışmadan çok işbirliğine, ezberleyerek öğrenmeden çok anlayarak öğrenmeye teşvik edilirler. Bu tip okullarda takririn yerini tartışma ve yaşayarak öğrenme almıştır. Sınıftaki öğretimin yanında, öğrencilerin kendilerini ve başkalarını tanımalarına, daha geniş bir insan grubu ile özdeşim kurmalarına yardımcı olmak üzere, dersdışı etkinliklere ve bireysel ya da grupla psikolojik danışma hizmetlerine önemli ölçüde yer verilir.

Böyle bir eğitimde en önemli ögenin öğretmen olduğu apaçıktır. Öğrencileri için etkileyici bir model olarak öğretmen, sadece alanında güçlü, bilgili değil, aynı zamanda geniş görüşlü, kendine güvenen ve hoşgörülü, başkalarına sevgi ve saygı duyan bir kimse olmalıdır. Eğer öğretmen bilgisinden emin değilse öğrencilerin sorularından ya da kendisinininkinden farklı görüşlerinden rahatsız olacak, bu nedenle derslerde tartışmalara yer vermeyecektir. Böylece, insan haklarına saygı, özellikle düşündüğünü söyleme özgürlüğü konusunda verdiği dersler, yaptığı takrirler etkili olamayacaktır. İnsancıl eğitim, insancıl ilkeleri benimsemiş, bunu davranışlarında yansıtan öğretmenlerle gerçekleştirilebilir. Öğretmenleri, insancıl tutumu benimsemiş kişiler olarak yetiştirebilmenin yolu, insancıl eğitimi herşeyden

önce öğretmen yetiştiren kurumlarda gerçekleştirmek, öğretmen adaylarının, insancıl ilkeleri yaşayarak öğrenmelerine olanak sağlamak gereklidir.

KAYNAKLAR:

Benjamin S. Bloom, Max D. Englehart, Edward J. Furst, Walker H. Hill, Dav R. Krathwehl, **Taxonomy of Educational Objectives, Handbook II, Affective Domain** New York : David Mc Kay, 1956.

Cecile H. Patterson, **Humanistic Education**. Nex Jersey : Pren Hall, Inc., Englewood Clifts.